

OSMANLI ARAŖTIRMALARI

XXVII

NeŖir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail. E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVII

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŖOĐLU'na

ARMAĐAN - III

İstanbul - 2006

ATASÖZLERİNDE MANZUM YAPI MESELESİ

*Mahmut KARADEMİR**

Sözlü Türk edebiyatının mahsulleri arasında yer alan atasözleri Türkiye Türkçesinde atasözü ibaresi ile ifade edilmekle birlikte, Türk dünyasının değişik yerlerinde atalar sözü, darb-ı mesel, darb-ı kelâm, cümel-i hikemiye, deme, demece, eskiler sözü, hikmet, kelâm-ı kibar ve ulular sözü gibi ıstılahlarla adlandırılmaktadır (Elçin 1969, 169-170; Oy 1976-77).

Atasözleri, cedlerimizin yaşadıkları hayatı ve kâinatı anlamlandırma sürecinde edindikleri tecrübe ve müşahedeleri değerlendirme ve ifade etmede vasıta kıldıkları, sözlü gelenek içerisinden ağızdan ağıza ve nesilden nesile aktarılan; bazan yalın bir cümle hâlinde, bazan söz sanatlarıyla örülü; eğitici, öğretici ve uyarıcı tarafları ağır basan; hikmet, düşünce ve öğüt yüklü ortak (anonim) nitelikli özlü sözler olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle "az sözle söylenmiş, dokunaklı, çağrışım yaptıran, zekâyı kamçılaman, düşündürücü, halk dilinde beğenilmiş tutulmuş" sözlerdir (Eyüboğlu 1973, XXI).

Atasözleri, sözlü Türk edebiyatı verimleri arasında olup, ilk yazılı şekillerine Orhun Bengütaşları'nda (Caferoğlu, 1930)¹ ve Kâşgârlı Mahmûd'un *Dîvânü Lügâti't-Türk*² adlı meşhur eserinde rastlanmaktadır (Birtek 1944; Aybars 1949). Atasözleri, her ne kadar Ortak (anonim) halk edebiyatı mahsülü iseler de maniler, masallar, türküler, ağıtlar veya destanlar gibi müstakil edebî

* Atatürk Üniversitesi. Erzincan Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü

1 Yazılı ilk atasözü metinleri için bakınız: (Ergin, Muharrem, 1970: 36, 38 ve Tekin 1968: 249 Aktaran: Elçin 1969: 74).

2 *Dîvânü Lügâti't-Türk*'teki atasözlerini Ferit Birtek tesbit ederek, Türk Dil Kurumu yayınları arasında neşretmiştir (Birtek 1944). Daha sonra ise Nevin Aybars *Dîvânü Lügâti't-Türk*'teki atasözlerini mezuniyet tezi olarak işlemiştir (Aybars 1949).

bir tür olarak değerlendirilmemişlerdir (Oy 1976-77, 184). Atasözleri, daha ziyade, konuşma veya yazıya, renk ve kuvvet katmak, tesiri artırmak, haklılığı sağlamak veya iknayı gerçekleştirmek gayesiyle yardımcı unsur olarak kullanılırlar. Atasözleri, konuşma veya yazıda, yazının veya konuşmanın gayesine ulaşmasına yardım edecek bir işlevi yerine getirmek üzere kullanılır. Şartlara, duruma, ihtiyaca uygun ve doğru bir şekilde kullanıldıklarında, atasözlerinin yerine getirdiği her işlev bir değer taşır. Atasözleri, kullanıldıkları siyak ve sibak içinde veya tek başına

1. Bilgi değeri,
2. Telkin değeri,
3. Düşünce değeri,
4. Duygu değeri,
5. İletişim değeri,
6. Protesto değeri

taşımak bakımlarından insanın hayat ve kâinat içinde olayları ve olguları kavrayıp değerlendirme hususunda ufkunu açar, yardımcı olur, işini kolaylaştırır. Bu bakımlardan atasözleri insan hayatında mühim bir yer tuttuğu gibi, örgün eğitimin her kademesinde birer eğitim malzemesi olarak önemli bir yere ve değere sahiptir.

Atasözleri, bugüne kadar değişik araştırmacılar tarafından çeşitli bakımlardan ele alınarak işlenmiştir. Bunların en derli toplu olanları Merhum Ömer Asım Aksoy (1984)'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: Atasözleri Sözlüğü 1* isimli hacimli çalışmasının ilk cildi ile E. Kemal Eyüboğlu (1973)'nun *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler* adlı eserinin ilk cildir. Aksoy, çalışmasında atasözlerini "Biçim özellikleri" (Aksoy 1984, 19) ve "Kavram özellikleri" (Aksoy 1984, 21) bakımlarından değerlendirmiş; bunların dışında bazı "Tamamlayıcı Bilgiler" (Aksoy 1984, 23) vermiştir. Eyüboğlu ise kesin çizgilere dayalı bir tasnife gitmemiş, atasözlerinin kaynakları üzerinde durmuş ve daha ziyade şiire ve halk diline dayalı geniş bir örneklendirmeye gitmiştir. Bu bakımdan Aksoy'un tasnifi hâlen en ihatalı sınıflandırma olup; Aksoy, tasnifinin sonunda, "Tanım" başlığı altında, sonuç mahiyetindeki şu tarifte karar kılmıştır:

"Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler" (Aksoy 1984, 36).

Aksoy'un tasnifine göre atasözlerinin biçim bakımından taşıdıkları özellikler şöyle tesbit olunmuştur:

1. Atasözleri kalıplaşmış (klişe hâline gelmiş) sözlerdir: Her atasözü, belli bir kalıp içinde belli sözcüklerle söylenmiş donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine -aynı anlamda da olsa- başka sözcükler konulamayacağı gibi sözdiziminin biçimi de bozulamaz.
2. Atasözleri kısa ve özlüdür. Az sözcükle çok şey anlatır.
3. Atasözlerinin çoğu bir, iki cümledir. Daha uzun olanları azdır (Aksoy 1984, 19-20).

Atasözlerini kavram bakımından da tasnif yoluna giden Aksoy, "her atasözünün bir genel kural, bir düstur niteliği" taşıdığını söyler. Aksoy, bu kavram ve düsturları şöyle sıralar:

- "1. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak- tarafsızca bildiren atasözleri vardır.
4. Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini -uzun bir gözlem sonucu olarak- belirten atasözleri vardır.
5. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolayısıyla) hatırlatan atasözleri vardır.
6. Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlâk dersi ve öğüt veren atasözleri vardır.
7. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri vardır.
8. Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri vardır.
9. Kimi inanışları bildiren atasözleri vardır." (Aksoy 1984, 21-22)

Aksoy'un bu kanaatlerine eklenmesi gereken en önemli husus, atasözlerinin genellikle şiir dili özelliğine yaslandıkları hususudur. Atasözlerine vurucu, çarpıcı, tok veya güçlü mânâ yapısını kazandıran özellik, onların çoğu zaman

şiiir dili ile teşkil edilmesinden kaynaklanır. Atasözlerinin çoğu zaman ya mısra yapısında, ya beyit şeklinde, yahut da nadiren de olsa dörtlük şeklinde vücuda getirildiği görülür. Gerek mısra, gerek beyit ve gerekse dörtlük yapısındaki atasözlerinin, hece ölçüsünün belli kalıplarına uygunluğu, bu atasözlerinin teşkilinde manzum yapının hassaten gözetildiğini ortaya koyar. Meselâ *Dîvânü Lügâti't-Türk* te yer alan

"Kişi alası içtin
Yılkı alası taştın"

(İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında) şeklindeki atasözü manzum olup yedili hece ölçüsü ile teşkil edilmiştir. Fakat *Dîvânü Lügâti't-Türk* teki atasözlerini derleyen Ferik Birtek (1944), eserdeki atasözlerinin manzum yapısı üzerinde durmamıştır. Birtek'ten önceki ve sonraki birçok araştırmacı gibi Eyüboğlu ve Aksoy da atasözlerindeki bu manzum yapıya dikkat etmemiş, bu mühim yapı özelliğini gözden kaçırmışlardır.

"Atalar Sözü"nü umumî Türk Dili içerisinde ele alan Prof. Dr. Şükrü Elçin ise atasözlerinin manzum yapısına temas etmekle birlikte meseleyi daha çok kavram açısından işlemiş; ama, nazım bakımından bir tasnife veya örneklemeye gitmemiş, tasnifini ve örneklemeyi kavrama dayandırmıştır (Elçin 1969, 179-81). Elçin'in manzum yapıdaki atasözleri hususunda yazdıkları şöyledir:

"Belli bir dil, kültür, mantık, tecrübe, zevk ve muhakeme seviyesinde meydana gelen bu edebiyat mahsullerinin ilk örnekleri umumiyetle manzumdur. Türk düşüncesinde aynı cümle veya mısradâ kelime tekrarlarından gelen tenâzur, mâna aykırılıklarından doğan tezâd ve umumî ses unsurlarını teşkil eden vezin ve kafiye, bu manzumeleri ve geleneğini zamanımıza kadar getirmiştir. Mensur atalar sözü, nazımın parçalanmasından, onu teşkil eden unsurların düşmesinden, unutulmasından meydana gelebileceği gibi müstakil bir hüviyetle de dilde asıl şeklini almış olabilir." (Elçin 1969, 179)

Atasözleri genel olarak kesin bir hüküm ifade eder, bir karar bildirirler. Bu durum, genellikle manzum yapıdaki atasözleri için de geçerlidir. Fakat manzum yapıdaki atasözlerinin bazıları bitmemiş birer cümle özelliği taşımaktadır.

Bu çeşit atasözlerinde şiir dilindeki eksilti anlatım yahut kat' sanatı bulunmaktadır. Böyle atasözlerinde kesin hüküm veya kararın tasdiki muhataba bırakılması, mânânın muhatabın kafasında tamamlanması söz konusudur.

Manzum yapıdaki atasözlerinin hece ölçüsünün muhtelif kalıplarında, genellikle ikili, nadiren de dördü bentlerden oluştuğu, diğer bir ifade ile umumiyetle beyit ve nadiren kıta şeklinde teşkil edildiği görülmektedir. Bu bakımdan manzum yapıdaki atasözleri didaktik beyitler, bazen de dörtlükler olarak düşünülebilir.

Manzum Yapıdaki Atasözlerinin Dökümü

A. Şekil

Aşağıda manzum yapıda teşkil edilmiş atasözlerinden tesbit edilebilenlerin metni verilmiştir. Manzum yapıdaki atasözlerinin hepsi elbette bu kadar değildir. Derlemelerle bu sayının artması mümkün olduğu gibi gözden kaçanların da bulunduğu şüphesizdir.

Şimdilik tesbit edilebilen manzum atasözleri toplam 218 adettir. Bunlardan 214 tanesi beyit, dört tanesi de dörtlük şeklindedir.

I. Beyit şeklindeki atasözleri.³

1. *Aba vakti yaba,
Yaba vakti aba. ****
2. *Abdal ata binince beğ oldum sanır,
Şalgam aşa girince yağ oldum sanır.*
3. *Abdal düğünden usanmaz,
Çocuk oyundan usanmaz..*

³ Yanında herhangi bir işaret olmayan atasözleri, yukarıda künyesi verilen, Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eserinden; yanında ** işareti olan atasözleri Dr. Ersin Özarıslan'ın derlediği "Tortum Atasözleri" (Özarıslan 2003) Saraçbaşı, M. Ertuğrul ve İbrahim Minnetoğlu, adlı basılmamış çalışmadan, ***işareti olan atasözleri ise M. Ertuğrul Saraçbaşı ile İbrahim Minnetoğlu'nun *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*, (Saraçbaşı ve Minnetoğlu 2002) adlı eserlerinden alınmıştır.

4. *Acı söz insanı dininden çıkarır,
Tatlı söz yılanı ininden çıkarır.*
5. *Acın evinde aş bulunmaz,
Ölü gözünde yaş bulunmaz.***
6. *Acındırırsan arsız olur,
Acıktırırsan hırsız olur.*
7. *Aç (arık) at yol almaz,
Aç (arık) it av almaz.*
8. *Aç ne yemez,
Tok ne demez?*
9. *Açılan solar,
Ağlayan güler.*
10. *Açtırma kutuyu,
Söyletme kötüyü.*
11. *Adam adama gerek olur,
İki serçeden börek olur.*
12. *Adın nedir Reşit,
Sen söyle sen işit.***
13. *Ağa aş borç olur
Düğün aş harç olur.*
14. *Ağa bir hatun aldık,
Belâyı satın aldık.*
15. *Ağacı kurt yer,
Adamı dert yer.***
16. *Akar suya inanma,
El oğluna dayanma.*

17. *Akıl bulunmazsa bir başta,
Ne kûruda biter ne yaşta.***
18. *Akıllı oğlan (oğul) neyleyler ata malını,
Akılsız oğlan (oğul) neyleyler ata malını.*
19. *Akılsız başa söz kâr etmez,
lezzetsiz aşta tuz kâr etmez.****
20. *Akşam ise yat,
Sabah ise git.*
21. *Alçak yerde yatma sel alır,
Yüksek yerde yatma yel alır.****
22. *Alet işler el öğünür,
Kılıç keser kol öğünür.***
23. *Allah'tan sıska,
Ne yapsın muska? ****
24. *Alma mazlumun âhını,
Çıkar âheste âheste.*
25. *Alma sarı, satma sarı,
Kapındaysa tutma sarı.*
26. *Altı olur, yedi olur,
Allah'ın dediği olur.*
27. *Altın pas tutmaz,
Deli yas tutmaz.*
28. *Altın yerde paslanmaz,
Taş yağmurdan ıslanmaz.*
29. *Ana gezer kız gezer,
Bu çeyizi kim düzer?*

30. *Ana ile kız,
Helva ile koz.*
31. *Ana kıza taht kurar,
Kız kocada baht arar.*
32. *Anadan olur daya,
Hamurdan olur maya.*
33. *Analar der çıkarayım tahta,
Döner dolaşır iş gelir bahta.*
34. *Analı kuzu,
Kınalı kuzu.*
35. *Anan güzel idi, hani yeri,
Baban güzel idi, hani evi?*
36. *Anasına bak kızını al,
Kenarına bak bezini al.*
37. *Anlayana sivri sinek saz,
Anlamaza davul zurna az.*
38. *Arılar söğüdü sever,
Âkiller öğüdü sever.***
39. *Arlı gelir ar eyler,
Arsız gelir kâr eyler.*
40. *Armudun önü,
Kirazın sonu.*
41. *Arpa samanıyla,
Kömür dumanıyla.*
42. *Arsız neden arlanır,
Çul da giyer sallanır.*

43. *Arslan postunda,
Gönül dostunda ****
44. *Aşı pişiren yağ olur,
Gelinin yüzü ağ olur.*
45. *Âşığa nişan gerek,
Dervişe bürhan gerek ***
46. *Aşk ağlatır,
Dert söyletir.*
47. *At beslenirken,
Kız istenirken.*
48. *At bulunur meydan bulunmaz,
Meydan bulunur at bulunmaz.*
49. *At öliür meydan kalır,
Yiğit öliür şan kalır.*
50. *Ata eyer gerek
Eyere er gerek.*
51. *Ateş ola da yakmaya...
Yılan ola da sokmaya...****
52. *Ateş olur da yakmaz mı,
Yılan olur da sokmaz mı?****
53. *Ateşim olsun da dumanlı olsun,
Ekmeğim olsun da samanlı olsun.****
54. *Atım tepmez deme,
İtim kapmaz deme.***
55. *Atın dorusu,
Erin delisi.*

56. *Atın ürkeği,
Erin korkağı.*
57. *Atın varken yol tanı,
Ağan varken el tanı.*
58. *At olur meydan olmaz,
Meydan olur at olmaz.*
59. *Ava gelmez kuş olmaz,
Başa gelmez iş olmaz.*
60. *Avcının bin alı var,
Ayının bin yolu var.*
61. *Ay ayakta çoban yatakta,
Ay yatakta çoban ayakta.*
62. *Ayağını sıcak tut, başını serin,
Gönlünü ferah tut, düşünme derin.*
63. *Ayak değmedik taş olmaz;
Başa gelmedik iş olmaz.*
64. *Ayda gelene gül döşerler,
Günde gelene kül döşerler.****
65. *Ayran bulamaz aşına,
Sokmalar sokar başına.*
66. *Az el aş kotarır,
Çok el iş kotarır.*
67. *Az eli aşta gör,
Çok eli işte gör.*
68. *Az yiyen az uyur.
Çok yiyen güç uyur.*

69. *Azıcık aşım,
Kaygısız başım.*
70. *Bağa bak üzüm olsun,
Yemeğe yüzün olsun.*
71. *Bağın taşlısı,
Kızın saçlısı.*
72. *Bakarsan bağ olur,
Bakmazsan dağ olur.*
73. *Baktın hava kar havası
Gir içeri kör olası*
74. *Başın sağlığı,
Dünya varlığı.*
75. *Baş yarılr börk içinde,
Kol kırılır kürk içinde.*
76. *Behey abdal behey derviş,
Akça ile biter her iş.***
77. *Bez alırsan Musul'dan,
Kız alırsan asilden.*
78. *Bezirgân yanında mis kokar,
Demirci yanında is kokar.****
79. *Bıçağı kestiren kendi suyudur,
İnsanı sevdiren kendi huyudur.*
80. *Bir anaya bir kız,
Bir kafaya bir göz.*
81. *Bir atın varsa inişte in,
Bin atın varsa yokuşta bin.*

82. *Bir elin nesi var,
İk'elin sesi var.*
83. *Biri yer biri bakar,
Kıyamet ondan kopar.*
84. *Borç uzayınca kalır,
Dert uzayınca alır.*
85. *Bugün bana,
Yarın sana.*
86. *Buğday ile koyun,
Geri yanı oyun.*
87. *Cambaz ipte gerek,
Balık dipte gerek.*
88. *Cömer cömert derler maldan ederler,
Yiğit yiğit derler candan ederler.*
89. *Çam ağacından ağıl olmaz,
El çocuğundan oğul olmaz.*
90. *Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak,
Cümlelerin hakkını verecek hak.*
91. *Çingene ciğer pişirir
Yemeden karnın şişirir.*
92. *Çocuk seversen beşikte sev,
Koca seversen döşekte sev.*
93. *Çok söyleme arsız edersin,
Esirgeme hırsız edersin.*
94. *Çok söz yalansız olmaz,
Çok mal talansız olmaz. ***

95. *Dağ başına kış gelir,
Er başına iş gelir.***
96. *Dazlayan daza düşer,
Kel başlı kısa düşer.*
97. *Deli ile çıkma yola
Getirir başına belâ.*
98. *Delik taş yerde kalmaz,
Deli kız evde kalmaz.*
99. *Demir ıslanmaz,
Deli uslanmaz.*
100. *Demir nemden çürür,
İnsan gandan çürür.*
101. *Deniz dalgasız olmaz,
Gönül sevdasız olmaz.*
102. *Derdin yoksa söylen,
Borcun yoksa evlen.*
103. *Derede tarla sel için,
Tepede harman yel için.*
104. *Devletliye dokun geç,
Fukaradan sakın geç.*
105. *Dilim seni dilim dilim dileyim,
Başıma geleni senden bileyim.*
106. *Dumansız baca olmaz,
Kahırsız koca olmaz.*
107. *Duvarı nem yıkar,
Yiğidi gam yıkar.*

108. *Düz duvar kesme taştan,
İyilik iki baştan.***
109. *Düz duvar kesme taştan olur,
Maslahat iki baştan olur.***
110. *Ecel geldi cihana,
Baş ağrısı bahane.*
111. *Eken biçer,
Konan göçer.*
112. *El elden kalmaz,
Dil dilden kalmaz.*
113. *El için ağlayan iki gözden olur
Yâr için dövünen iki dizden olur.*
114. *Elifin hecesi var,
Gündüzün gecesi var.*
115. *Elmayı çayıra dik,
Armudu bayıra dik.*
116. *Elmayı soy da ye,
Armudu say da ye.*
117. *Emmim dayım,
Aldım payım.*
118. *Ergen gözüyle kız alma,
Gece gözüyle bez alma.*
119. *Erkek sel gibidir,
Kadın göl gibidir.*
120. *Er uyanan yol alır,
Er evlenen döl alır.***

121. *Erken kalktım işime,
Şeker kattım aşıma.*
122. *Ersiz avrat olmaz,
Yularsız at olmaz.*
123. *Ersiz ev,
Nursuz ev.****
124. *Fakir evinde iki kız,
Biri çuvaldız biri biz.*
125. *Gafile kelâm,
Nafile kelâm.*
126. *Gâvurun tembeli keşiş olur,
Müminin tembeli derviş olur.*
127. *Gedik yüze,
Çıktık düze.*
128. *Gelen geçer
Konan göçer.*
129. *Gelin eşikte,
Oğlan beşikte.*
130. *Gönülsüz namaz,
Göklere ağmaz.*
131. *Gönül var okluğa konar,
Gönül var bokluğa konar.*
132. *Görenedir görene;
Köre nedir, köre ne?*
133. *Görgülü kuşlar, gördüğünü işler,
Görmedik kuşlar, ne görmüş ne işler.?*

134. *Görmemiş görmüş,
Gülmeden ölmüş.*
135. *Gül dalından odun olmaz,
Beslemeden kadın olmaz.*
136. *Gülme komşuna,
Gelir başına.*
137. *Güvenme varlığa,
Düşersin darlığa.*
138. *Güzel bürünür,
Çirkin görünür.*
139. *Güzele güzel derler haz eder,
Çirkine güzel derler naz eder.***
140. *Güzellik ondur,
Dokuzu dondur.*
141. *Hacı hacı mı olur gitmekle Mekke'ye,
Derviş derviş mi olur gitmekle tekkeye? ***
142. *Hacı hacı olmaz gitmekle Mekke'ye
Dede dede olmaz gitmekle tekkeye.*
143. *Hacı hacıyı Mekke'de bulur.
Derviş dervişi tekkede bulur,*
144. *Hacı Mekke'ye yakışır,
Derviş tekkeye yakışır.*
145. *Hanım eri ile,
Peynir deri ile.***
146. *Hanım var arpadan aş eder,
Hanım var buğdadan keş eder.***

147. *Harman yel ile olur,
Düğün el ile olur.*
148. *Hanım var ev yapar,
Hanım var ev yıkar.***
149. *Hayır söyle komşuna,
Hayır çıksın karşına.*
150. *Hayır dile eşine,
Hayır gelsin başına.*
151. *Helâlzâde barıştıır.
Haramzâde karıştıır.*
152. *Her kimin ki bağı var,
Yüreğinde dağı var.***
153. *Hırsızlık bir ekmekle başlar,
Kahpelik bir öpmekle başlar.***
154. *İki kişi dinden olur,
Öbür kişi candan olur.***
155. *İyilik et kellere,
Övünsünler ellere.***
156. *İnsan beşer,
Kuldur şaşar.*
157. *İnsan göre göre alışır,
Hayvan süre süre alışır.*
158. *İnsan insana gerek olur,
İki yufkadan börek olur.***
159. *İsin yanına varan is kokar.
Misin yanına varan mis kokar.*

160. *İyiliğe iyilik her kişinin kârı,
Kötülüğe iyilik er kişinin kârı.*
161. *İyi kötüyü el bilir
Dereyi tepeyi yel bilir.*
162. *Kalmaz yerde mazlumun âhı,
Tahttan indirir padişâhı.***
163. *Kar senesi,
Kâr (var) senesi.*
164. *Kardeşten karın yakın,
Kulaktan burun yakın.*
165. *Katrardan olmaz ki şeker,
Olsa da cinsine çeker.*
166. *Kaynanalar öcü görünür,
Oğulları cici görünür.***
167. *Kırk yıllık Kâni,
Olur mu Yani?*
168. *Kız evi,
Naz evi.*
169. *Kim düşmüş daldan,
O bilir haldan.*
170. *Kocana göre bağla başını,
Harcına göre pişir aşını.*
171. *Kör bıçak ele yavuz,
Kem avrat dile yavuz.***
172. *Kör ölür kalem kaşlı olur,
Kel ölür sırma saçlı olur.*

173. *Kürkünüün kürkü olmaz
Börkünüün börkü olmaz.*
174. *Mart ayı,
Dert ayı.*
175. *Mart kapıdan baktırır,
Kazma kürek yaktırır.*
176. *Mazlumun âhi,
İndirir şâhi.*
177. *Mazlumun âhi,
Devirir şâhi.***
178. *Ne yavuz ol asıl,
Ne miskin ol basıl.*
179. *Nerde birlik,
Orda dirlik.****
180. *Nerde çokluk,
Orda bokluk.*
181. *Saçlar sefadan uzar,
Tırnak cefadan uzar.***
182. *Sade piriñç zerde olmaz, bal gerekir kazana;
Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana.*
183. *Sakın verme çobana kızı,
Ya koyun güttürür ya kuzu.***
184. *Sakla samanı,
Gelir zamanı.*
185. *Saldık çayıra,
Allah kayıra.*

186. *Selâm para,
Kelâm para.*
187. *Sen ağa ben ağa,
Ya sütü kim sağa?**
188. *Sen dede ben dede,
Atı kim tımar ede?**
189. *Sık gidersen dostuna,
Yatar arka üstüne.*
190. *Sitte-i sevir,
Kapıyı çevir.*
191. *Söz var iş bitirir,
Söz var baş yitirir.*
192. *Sözü söyle alana,
Kulağında kalana.*
193. *Şık şık eden akçadır,
İş bitiren akçadır.*
194. *Tarlayı düz al,
Kadını kız al.*
195. *Ummadığın taş,
Vurur kırar baş.*
196. *Uzağa kız verme [y]iter gider,
Veresiye satma batar gider.***
197. *Üveye etme, özünde bulursun;
Geline etme, kızında bulursun.*
198. *Üvey öz olmaz,
Kemha bez olmaz.*

199. Üveyden öz olmaz,
Kemhadan bez olmaz.**
200. Var evi kerem evi,
Yok evi verem evi.
201. Varsa hünerin, var her yerde yerin;
Yoksa hünerin, var her yerde yerin.
202. Verirsen doyur,
Vurursan duyur.
203. Yalancılar dinden olur,
Suçsuz adam candan olur.**
204. Yaman komşu, yaman avrat, yaman at;
Birinden göç, birin boşa, birin sat.
205. Yarım hekim candan eder,
Yarım hoca dinden eder.
206. Yaş yetmiş,
İş bitmiş.
207. Yaşa yaşa,
Gör temaşa.
208. Yaza çıkardık danayı,
Beğenmez oldu anayı.
209. Yazın gölge hoş,
Kışın çuval boş.
210. Yiğidi yas çürütür,
Demiri pas çürütür.
211. Yüz verme arsız olur,
Az verme hırsız olur.

212. *Zengin arabasın dağdan aşırır,
Züğürt düz ovada yolunu şaşırır.*
213. *Zurefânın düşkünü,
Beyaz giyer kış günü.*
214. *Zülüf sefadan uzar,
Tırnak cefadan uzar.***

II. Dörtlük şeklindeki atasözleri:

215. *Alma alı,
Sat yağızı,
Bin doruya
Besle kırı.*
216. *Az olsun,
Öz olsun.
Az söyle
Çok dinle*
217. *Var mı pulun,
Herkes kulun;
Yok mu pulun,
Çıkmaz yolun.***
218. *Varsa pulun,
Herkes kulun;
Yoksa pulun,
Dardır yolun.*

B. Vezin

Yukarda metni verilen atasözleri, vezin bakımından hece ölçüsünün değişik kalıplarına tekabül etmektedir Manzum yapıdaki atasözlerinin, hece kalıbına göre, çoktan aza doğru dağılımı şöyledir: Yedili 49 tane, beşli 34 tane, altılı 29 tane, sekizli 29 tane, dokuzlu 28 tane, dörtlü 15 tane, on birli 9 tane,

onlu 9 tane, on ikili 4 tane, on üçlü 3 tane, birer adet de on dördlü ve on beşli hece kalıbında atasözü vardır.

Bu atasözlerinin hece kalıplarına göre dağılımı ise yukarıda verilen numaralara göre şöyledir:

Üç Heceli Atasözleri: 168, 174, 123, 179, 180, 206, 216 (= 7)

Dört Heceli Atasözleri: 8, 46, 74, 85, 111, 117, 127, 128, 156, 163, 186, 207, 215, 217, 218 (= 15)

Beş Heceli Atasözleri: 7, 9, 15, 20, 27, 30, 34, 40, 47, 55, 56, 69, 71, 99, 112, 125, 129, 130, 134, 136, 138, 140, 167, 169, 176, 177, 184, 185, 190, 194, 195, 198, 202, 209 (= 34)

Altı Heceli Atasözleri: 1, 10, 12, 23, 41, 43, 50, 54, 66, 67, 68, 72, 80, 82, 86, 87, 100, 102, 107, 119, 122, 137, 145, 148, 178, 187, 188, 191, 199 (=29)

Yedi Heceli Atasözleri: 13, 14, 16, 28, 29, 31, 32, 39, 42, 45, 49, 57, 58, 59, 60, 70, 83, 84, 94, 95, 96, 98, 101, 104, 106, 108, 110, 114, 115, 120, 132, 147, 149, 150, 152, 155, 164, 171, 173, 175, 181, 189, 192, 193, 200, 210, 211, 213, 214 (=49)

Sekiz Heceli Atasözleri: 3, 22, 24, 25, 26, 38, 44, 51, 52, 63, 65, 73, 75, 76, 77, 91, 97, 103, 118, 124, 131, 135, 144, 151, 154, 165, 203, 205, 208 (= 29)

Dokuz Heceli Atasözleri: 5, 6, 11, 17, 19, 21, 36, 37, 48, 61, 64, 78, 81, 89, 92, 93, 109, 116, 121, 146, 153, 157, 158, 161, 162, 166, 172, 183 (= 28)

On Heceli Atasözleri: 33, 35, 90, 126, 139, 143, 159, 170, 196 (= 9)

On Bir Heceli Atasözleri: 53, 79, 88, 105, 133, 197, 201, 204, 212 (= 9)

On İki Heceli Atasözleri: 2, 4, 18, 62 (= 4)

On Üç Heceli Atasözleri: 113, 142, 160, (= 3)

On Dört Heceli Atasözleri: 141 (=1)

On Beş Heceli Atasözleri: 182, (=1)

Sonuç

Yukarıdaki manzum yapılı atasözü metinlerinin dökümünden hareketle, Türk atasözlerinin nesir cümleleriyle teşkil edildiği gibi mevzun ve mukaffa cümle veya ibareler halinde, manzum olarak da teşkil edildikleri gerçeği, isbatı ortada bir hüküm ve tesbit hâlinde, ifade edilebilir. Atasözü metinleri,

taşıdıkları işlevler bakımından bilgi verme, telkin etme, düşündürme, duygu aktarma, iletişim kurma ve protesto etme görevlerinin birkaçını birden yerine getirmektedirler. Manzum atasözlerinin, mensur atasözlerine nazaran işlevlerini daha kolay yerine getirdiklerini söylemek gerekir. Çünkü manzum söz, mensur sözden yapısı itibarıyla daha tesirlidir. Nesir, insana sadece mânâsındaki kuvvet ve çarpıcılıkla tesir ederken, manzum söz, mânâ kuvvetine nazmın getirdiği âhenk ve söz sanatlarının kattığı kuvveti de eklemektedir. Çünkü, bir ifadenin tesir edişi, kalıcılığı ve yaşamasında, muhtevasının çarpıcılığı ve derinliği kadar şekli de önemlidir. Atasözlerinin manzum olarak teşkilinde gözetilen gaye manzum yapının unutulmayı önlemesi, tesir kuvveti, ezberlenme ve kolaylığı, şifahî ömrünün uzun olması gibi hususlardır. Türkçe'de atasözü teşkilinde manzum yapı nesre nazaran daha az kullanılmış görünmesine karşılık manzum yapının, işlev bakımından nesirden önce geldiği ortadadır.

Atasözü metinlerinin kısalığı yüzünden her atasözünü taşıdığı değer ve gördüğü işlev açısından ayrı ayrı tahlile tâbi tutmak metin tekrarı olacağı için buna gerek görülmemiştir.

Kaynaklar

- Aksoy, Ömer Asım. 1984. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: Atasözleri Sözlüğü I*. 4.bs. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aybars, Nevin. 1949. "Dîvânü Lügâti't-Türk'teki Atasözleri ve Ögütler: Transliterasyon, Tercüme, Mevzularına Göre Tasnif." Basılmamış Mezuniyet Tezi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Birtek, Ferit. 1944. *En Eski Türk Savları- Dîvânü Lügâti't-Türk'ten Derlemeler I*. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- Caferoğlu, Ahmet. 1930. Orhun Âbidelerinde Atalar Sözü. *Halk Bilgisi Haberleri*, 1/3 (Aralık).
- Elçin, Şükrü. 1969. Türk Dilinde Atalar Sözü: Kelime, Kavram, Bibliyografya, Örnekler. *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1/2 (Ekim) 169-170.
- Ergin, Muharrem. 1970. *Orhun Âbideleri*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Eyüpoğlu, E Kemal. 1973. *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Oy, Aydın. 1976-77. Atasözü. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. I, İstanbul: Dergâh.
- Özarlan, Ersin. 2003. "Tortum Atasözleri." basılmamış çalışma.
- Saraçbaşı, M. Ertuğrul ve İbrahim Minnetoğlu. 2002. *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekin, Talat. 1968. *A Grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University Publications.